

קריאה לשלום כריתת ברית וקבלת מצוות בני נח

א. בדף הקודם התחלנו לעסוק במצוות הקריאה לשלום, ולמדנו את המחלוקת בין רש"י לרמב"ם בהיקף המצוה: רש"י צמצם אותה למלחמת רשות בלבד, ולדבריו במלחמת כיבוש הארץ אי אפשר להשלים. כך עולה מפשטות מעשה הגבעונים, שהוצרכו לרמות ולומר שבאו מארץ רחוקה. הרמב"ם, לעומת זאת, סבור שמצוות הקריאה לשלום נאמרה בכל מלחמה, רשות ומצוה. לדבריו, הגבעונים רימו משום שסברו בטעות שהחמיצו את ההזדמנות להשלים. הכעס של עם ישראל על הגבעונים לאחר שהתגלתה הרמאות, נבע מכך שבעקבותיה עם ישראל עבר על האיסור לכרות ברית עם יושבי הארץ: ההשלמה צריכה להיות מלווה בקבלת מס ועבדות, ולכן היא לא מוגדרת ככריתת ברית אסורה, ואילו עם הגבעונים נחתם הסכם הדדי. הרמב"ן סבור כרמב"ם שהמצוה לקרוא לשלום נאמרה גם במלחמת כיבוש הארץ, והוא מסביר בצורה דומה את מעשה הגבעונים (דברים כ, י):

ודע כי ענין אנשי גבעון היה מפני שלא היו יודעין משפטם של ישראל בקריאת השלום, והקדימו קודם שתבא להם פרוסדיטגמא של יהושע, ולכך אמרו (יהושע ט כד) ונירא מאד לנפשותינו. או שלא רצו מתחילה לשמוע לדברי יהושע, ובסוף פחדו, ועשו עצמם נכרים דכתיב (שם פסוקים ג ד) ויושבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי ויעשו גם המה בערמה, והיה מועיל להם עוד, שלא יהיו להם לעבדים אלא יהיו עמם בעלי ברית. ומפני זה הקפידו עליהם, והיו נהרגין אלמלא שבועת הנשיאים, מפני שהיה עליהם לקבל מסים ושעבוד כמו שאמרנו, והם כרתו להם ברית להיותם שוים להם ובעלי ברית ועוזרים זה לזה במלחמותיהם, ועשו עמהם שלום לפי שהיו סבורין שהם ערים רחוקות מאד מן העמים שאין דעתם לבא עליהם כלל... ויש אומרים, כי פירוש והיה אם שלום תענך, בעת הקריאה, אבל אם מאנו מתחילה שוב אין מקבלין אותם, והגבעונים מאנו בפרוסדיטגמא ולא היה הדין לקבלם.

מדוע הגבעונים רימו? מהי המחלוקת בין תשובת הרמב"ן לתשובת היש אומרים?

ב. הרמב"ם פירש כאמור שהחסרון במס ועבדות הוביל לחטא באיסור כריתת ברית, מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר לא תכרות להם ברית, אלא היה דינם שיהיו למס עבדים'. אולם, הרמב"ן חולק וסבור שישראל לא חטאו בהסכם עם הגבעונים באיסור לכרות ברית (שם, יא):

והרב רבי משה כתב (הל' מלכים פ"ו ה"ה), שהקפידו עליהם מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר (שמות כג לב) לא תכרות להם ולאליהם ברית. ואינו נכון בעיני, כי הגבעונים בודאי קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז, כמו שאמרו (יהושע ט ט) באו עבדיך לשם ה' אלהיך, ולכך לא הוצרך יהושע אחרי כן לומר להם שיקבלו עליהם לעבוד את השם, כיון שכן מותרין היו בברית ההוא כמו שהיו מותרין בישיבת הארץ, ששתייהן לא נאסרו אלא קודם התשובה כמו שאמר (שמות כג לג) פן יחטיאו אותך לי, וכן אמר לא תכרות להם ולאליהם ברית, אבל הדבר כמו שאמרנו.

מהי קושיית הרמב"ן? מהי המחלוקת בינו לרמב"ם?

הרמב"ם סבור שבחתימת הסכם ללא מס ועבדות עוברים על האיסור לכרות ברית, ולכן עברו על האיסור בהסכם עם הגבעונים. הרמב"ן חולק ומקשה: האיסור לכרות ברית נאמר רק על עובדי ע"ז והגבעונים קיבלו על עצמם שלא לעבוד ע"ז! נראה שגם הרמב"ן מודה שלולי הרמאות ישראל היו צריכים לדרוש מהגבעונים לקבל מס - 'ומפני זה הקפידו עליהם... מפני שהיה עליהם לקבל מסים ושעבוד כמו שאמרנו' - אך הדבר נובע לדעתו ממצוות מלחמת כיבוש הארץ ולא מהאיסור לכרות ברית, איסור שנאמר רק על עובדי ע"ז.

ג. מה הרמב"ם יענה לשאלת הרמב"ן? מהי נקודת המחלוקת בינו לרמב"ן? מדוע ההסכם עם הגבעונים היה כלול לדעתו באיסור כריתת ברית למרות שהגבעונים קיבלו על עצמם שלא לעבוד ע"ז? נראה לכאורה שלדעתו האיסור אינו מותנה בכך שהגוי יעבוד ע"ז, וכל ברית שלא מלווה במס כלולה באיסור. אולם, מדברי הרמב"ם עצמו עולה שהאיסור נאמר רק על גוים עובדי ע"ז, וכך כותב הרמב"ם בהלכות ע"ז (י, א):
 אין כורתין ברית לעכו"ם כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו.
 גם לדעת הרמב"ם האיסור נאמר דווקא בעובדי ע"ז, ומדוע אם כך ההסכם עם הגבעונים היה אסור, הרי הגבעונים קיבלו על עצמם שלא לעבוד ע"ז!

נסה להתמודד עם השאלה.

נראה שיש לחלק לדעת הרמב"ם בין ברית עם עמים היושבים בתוך הארץ ובין ברית עם העמים הרחוקים, וכך כותב הרב שמואל ברוך ורנר¹ (תורה שבעל פה כא):

1. נולד בשנת תרע"א (1911) בירושלים. כיהן כאב בית הדין בתל אביב עשרות שנים. נפטר בשנת תשנ"ג (1993).

ועל זה הוא משיב מפני שכרתו להם ברית והיה דינם למס ועבדות. כאן רמז לנו הרמב"ם הגדרה הלכתית שיש שני סוגים בעשיית שלום – יש שמקבלים אותם למס ולעבדות ויש שכורתים להם ברית (כלומר שמוותר לכרות להם ברית אם אינם עובדי ע"ז), שזה כעין שווי זכויות. וזה מותר לעשות רק עם העמים הרחוקים (שאינם עובדי ע"ז) ולא עם הקרובים. וכשבאו ואמרו "מארץ רחוקה באנו" כרתו עמם ברית כעם עמים הרחוקים ושעליהם אין להטיל מס ועבדות. וזה שרימו את הנשיאים לכרות עמם ברית במקום שהיה דינם למס ועבדות.

סכם את גדרי האיסור לדעת הרמב"ם. נסה להתבונן בהם: מהי סברתם? מדוע יש הבדל בין גדר האיסור בשבעת העממים וגדר האיסור בחו"ל?

בארץ, בשבעת העממים, האיסור כולל כל הסכם שאינו מלווה במס, ואפילו כאשר הגויים אינם עובדי ע"ז. בחו"ל, הוא מותנה בכך שהגויים יעבדו ע"ז, ואם הם אינם עובדי ע"ז מותר לכרות עמם ברית גם ללא מס. נראה שבארץ, בשבעת העממים, יש מצוה לכבוש את הארץ ולשלוט בכל מרחביה, ועל כן המלחמה צריכה להסתיים בקבלת מס, בהכרה בשלטון ישראלי מלא וקבוע², ולא בברית של שני עמים שווים. בחו"ל, לעומת זאת, יש איסור לכרות ברית עם עובדי ע"ז, שמא נלמד מהם, אך אין איסור לכרות ברית עם עמים שאינם עובדי ע"ז.

ד. נוסף ונתבונן בדברי הרמב"ם על תנאי ההשלמה (מלכים ו):

אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר יהיו לך למס ועבדוך, קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם... ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובחזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן שנאמר והנשים והטף זה טף של זכרים, במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות, אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה, וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק, ומנין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו שנאמר לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם, מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו.

2. וללא מס יש כאן ברית של שני עמים ששולטים בארץ ביחד, דבר שסותר את המצוה לכבוש את הארץ. זאת ועוד, ללא קבלת המס והשעבוד יש לחשוש לכך שהם ימשיכו לקוות לעצמאות והמלחמה תשוב.

מהם תנאי השלום? מה הדין אם הם לא מוכנים לקבל את התנאים? אנו חייבים להילחם עמם לאחר דחיית התנאים? מה הדין אם הם לא מוכנים לקבל על עצמם שבע מצוות בני נח? מהן האפשרויות שעומדות לפנינו במקרה זה?

הקריאה לשלום נאמרה הן במלחמת רשות והן במלחמת מצוה. תנאי השלום הם מס, שעבוד וקבלת שבע מצוות בני נח. אנו מחויבים להציע תנאים אלו לפני תחילת המלחמה, ואם הם מסכימים לקבלם אסור לנו להילחם עמם. במידה והם לא מסכימים לקבל את התנאים, נראה שיש הבדל בין מלחמת רשות למצוה: במלחמת מצוה אנו חייבים להילחם עמם, בעוד שבמלחמת רשות ודאי שאנו יכולים לחזור בנו ולהחליט שאיננו נלחמים עמם – המלחמה היתה תלויה הרי ברצוננו ומדוע שהדבר ישתנה לאחר היציאה והקריאה שנדחתה? הדבר פשוט יותר כאשר הם לא מוכנים לקבל את המס והשעבוד, שאנו יכולים להחליט שאיננו רוצים להילחם עמם, אך נראה שהוא נכון גם כאשר הם לא מוכנים לקבל על עצמם מצוות, וגם אז אנו יכולים לחזור בנו מהרצון להילחם עמם: הרי מלכתחילה איננו חייבים לצאת למלחמה בעם עובד ע"ז כדי למנוע ממנו לעבוד ע"ז, ואם כך מדוע שהמצב ישתנה לאחר דחיית הקריאה לשלום³. האפשרות שאיננו יכולים לבחור בה אם הם לא מקבלים על עצמם מצוות, היא להסתפק במס ושיעבוד ולהשלים עמם בכל זאת – כל חתימה על הסכם צריכה להיות מלווה בקבלת שבע מצוות בני נח. הרמב"ם אמנם אומר ש'אם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצוות, עושין עמהם מלחמה', אך נראה שכוונתו לומר שבמצב שכזה אנו יכולים להמשיך במלחמה שאליה יצאנו והדבר תלוי בבחירתנו⁴.

לדעת הרמב"ם אחד מתנאי השלום הוא קבלת שבע מצוות בני נח, ואסור לחתום על שלום ללא קבלת מצוות. הרמב"ן חולק על כך ומחלק בין מלחמת כיבוש הארץ שבה יש צורך בקבלת מצוות ובין מלחמת רשות שבה אין צורך בכך (דברים כ, ז):

ונראה שיש הפרש עוד בשאלת השלום, שבערים הרחוקות נשאל להם לשלום ושיהיו לנו למס ויעבדונו, אבל בערי [העמים] האלה נשאל להם לשלום ומסים ועבדות על מנת שיקבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז, ולא הזכיר הכתוב זה בפרשה הזאת (אלא רק את המס והעבדות), שכבר נאסר לנו בעובדי ע"ז (שמות כג לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם. ויתכן שלא נצטרך להודיע להם רק השלום והמסים והשעבוד, ואחרי שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בע"ז ובעובדיה בין יחיד בין רבים.

וכך כותב החזקוני (שם):

3. והדבר אולי אפילו אסור, שכן איננו רשאים לסכן עצמנו בשביל למנוע מגוים לעבוד ע"ז ולדון אותם על כך.

4. ואם היו משלמים ומקבלים שבע מצוות בני נוח היה אסור לנו להילחם עמם.

למס ועבדוך פרש"י עד שיקבלו עליהם מסים ושעבוד כלומר ודי לך בכך, כלומר דכיון דהערים רחוקות ממך מאד לא מסתפינא אשר ילמדו אתכם (איני חושש לך שהן ישפיעו לרעה) אבל של שבעה עממים הקרובות צריך לגייר (קבלת שבע מצוות בני נח, גר תושב).

חשוב: מהי סברת החילוק? מדוע קבלת מצוות ב"נ נדרשת דווקא במלחמת כיבוש הארץ ולא במלחמת רשות?

במלחמת כיבוש הארץ מול שבעת העממים, הם יושבים בארצנו ואם ימשיכו לעבוד ע"ז יש לחשוש להשפעה שלילית שלהם על עם ישראל. לכן, מותר להשלים עמם ולאפשר את המשך מגוריהם בארץ רק לאחר קבלת שבע מצוות בני נח וקבלת מס⁵. במלחמת רשות, מלחמה עם עמים רחוקים, אין חשש שהגויים יחטאו אותנו, ולכן קבלת שבע מצוות בני נח אינה מעכבת כל עוד מקבלים עליהם מס ועבדות.

ה. מהי סברת הרמב"ם החולק ואוסר גם במלחמת רשות על הסתפקות במס ועבדות ללא קבלת מצוות? מהי נקודת המחלוקת בינו לרמב"ן? נראה שלדעתו, מאחר שבמצב של קבלת מס ועבדות אנו שולטים בשטח, אסור לנו לאפשר בשטח שבשליטתנו ע"ז. על עם ישראל מוטלת לדעתו חובה למנוע ע"ז ולשפוט גוים שחוטאים בע"ז (מלכים ה, י): משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכופ את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח, וכל מי שלא יקבל יהרג.

ציווי כללי זה אינו מחייב אותנו אמנם לצאת למלחמה עם עמים עובדי ע"ז⁶, אך הוא מחייב לדון עובדי ע"ז שנמצאים בשליטתנו (שם, ט):

יפת תואר שלא רצתה להניח ע"ז אחר השנים עשר חדש, הורגין אותה, וכן עיר שהשלימה אין כורתין להן ברית עד שיכפרו בע"ז ויאבדו את כל מקומותיה ויקבלו שאר המצוות שנצטוו בני נח, שכל עכו"ם שלא קבל מצוות שנצטוו בני נח הורגין אותו אם ישנו תחת ידינו.

במצב של מס ושעבוד, הגוים נחשבים כנתונים תחת ידינו, ולכן מוטלת עלינו החובה לדון אותם על ע"ז, וממילא אסור לחתום עמם על הסכם כניעה ללא קבלת מצוות.

5. בקבלת המס הם מכירים בשלטון הישראלי וברור שהם נכנעים לו ושאונו שולטים בכל הארץ ואין כאן ברית בין שני עמים שכל אחד ריבון על אדמתו.
6. ולכן גם לאחר יציאה למלחמת רשות וקריאה לשלום, אם הגוים מסרבים לקבל על עצמם שבע מצוות, מותר לחזור מהרצון להילחם ולהתחרט ואין חובה להמשיך במלחמה.

1. נפגש לסיום עם דבריו היסודיים של החזון איש, ועם המסקנה המכוננת שלמד מהם הרב עמיטל, ונקדים: לדעת הרמב"ם יש כאמור צורך בשלושה תנאים: עבדות ומס וקבלת מצוות. קבלת מצוות לבדה אינה מספיקה, ומכאן לכאורה שמותר להילחם מלחמת רשות גם כנגד אומה ששומרת על שבע מצוות בני נח. אולם, **החזון איש** דן בדברים ומצמצם אותם (יו"ד קנז, אות ד):

ואף לדעת הר"מ דגם בשאר אומות צריך קבלת ז' מצוות, ומשמע דאם קבלו ז' מצוות ולא מס ועבדות רשאים להילחם בהן, נראה דהיינו דווקא בבאים לקבל השתא ז' מצוות, אבל **אותן שמקיימין ז' מצוות מקדם אין רשאים לבוא עליהן במלחמה.**

מהו חידושו של החזו"א בהיקף ההיתר לצאת למלחמת רשות? חשוב היטב: מהי סברת הדבר?

הרב עמיטל למד מכך שההיתר לצאת למלחמת רשות מותנה בכך שחלק ממטרת המלחמה תהיה מלחמה בע"ז (תחומין ח, מלחמות ישראל על פי הרמב"ם):

מהו הטעם לאיסור יציאה למלחמה על גויים המקיימים שבע מצוות בני נח... נראה שטעמו, משום שלא מצאנו היתר למלחמת רשות נגד אומות המקיימות שבע מצוות, ורק במקום שהתורה חידשה היתר להילחם מותר להילחם, ובמקום שאין היתר כזה אסור להילחם. טעמו של דבר הוא, שבכל מלחמה ישנם שני חששות, ליהרג ולהרוג, (כמובא במדרש וברש"י פרשת וישלח "וירא יעקב מאד ויצר לו" - ויירא שמא יהרג, ויצר לו אם יהרוג היא את אחרים") ושני החששות קשורים באיסורים מדאורייתא, ואכמ"ל... **אם כן, סבור החזו"א בדעת הרמב"ם, שלא הותרה יציאה למלחמת רשות להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו, אלא אם כן מתלווה לה מטרה נוספת והיא. לכוף את העם, שעמו ישראל נלחם, לקבל עליו שבע מצוות.**

הרב עמיטל מדגיש שמטרת המלחמה בע"ז אינה מספיקה לכשעצמה (שם):

מכאן שהכפייה לקבלת שבע מצוות אינה נובעת מן המצב המלחמתי. חובת הכפייה לקבלת שבע מצוות היא חובה כללית המוטלת על ישראל בכל עת, וברור איפוא שבעניין זה אין המלך רשאי לנהוג בגמישות. חובה זו אומנם מוטלת על ישראל, אך לא מצאנו שהותרה מלחמה למטרה זאת. ומסתבר הדבר שאסור להסתכן למענה. מלחמה הותרה רק אם מטרה זאת הינה חלק ממטרה נרחבת הכוללת בתוכה רצון להרחיב גבול ישראל ולהרתיע את האויבים.

אך גם המטרה של 'להרבות בגדולתו ושמעו' של המלך אינה מספיקה לבדה (שם):

יוצא, איפוא, שגם מלחמת הרשות להרחיב גבול ישראל ולהרבות גדולתו ושמעו הותרה רק במסגרת המטרה הכללית של הרמת דת האמת. רק כאשר מתקיימות שתי המטרות - המטרה הכללית לכוף את האויב לעזוב את האלילים ולקבל עליו שבע מצוות בני נח,

והמטרה המדינית והבטחונית להרחיב גבול ישראל ולהרבות גדולתו ושמעו - רק אז הותרה היציאה למלחמה.

ננסה לסכם לסיום:

1. לפני היציאה למלחמה, אנו מצווים להקדים לקרוא לשלום. הראשונים נחלקו האם מצוה זו נאמרה בכל מלחמה או רק במלחמת רשות.
2. לשיטת הרמב"ם והרמב"ן המצוה לקרוא לשלום נאמרה בכל מלחמה, גם במלחמת כיבוש הארץ. הגבעונים היו יכולים אפוא להשלים גם ללא רמאותם, אולם הם חשבו שהם החמיצו את ההזדמנות להשלים.
3. ההשלמה מותנית בכניעה שמתבטאת במס ועבדות, וממילא היא לא כלולה באיסור 'לא תכרות להם ברית', ברית שוויונית. לדעת הרמב"ם, רמאות הגבעונים הובילה לכך שהעם חטא בכריתת הברית עמם, שהרי הברית הראשונה היתה שוויונית וללא מס ועבדות. הרמב"ן חולק על כך, ולדעתו בכל מקרה לא חטאנו בכריתת הברית עמם. זאת משום שהם קבלו על עצמם שלא לעבוד ע"ז, ואיסור כריתת ברית נאמר רק על עובדי ע"ז. הרמב"ם מסכים לכך בחוץ לארץ, אך לדעתו בארץ האיסור כולל כל ברית ללא מס, גם עם גויים שאינם עובדי ע"ז, שכן בארץ מוטלת עלינו מצווה לשלוט בארץ, והסכם שאינו מלווה במס סותר את שלטוננו בארץ.
4. ההשלמה מותנית כאמור בקבלת מס ועבדות, וכן בקבלת מצוות בני נח. הראשונים נחלקו בהיקף הצורך בקבלת מצוות בני נח: הרמב"ם סבור שהוא קיים בכל מצב, גם במלחמה עם עמים שרחוקים מהארץ. הרמב"ן חולק ומעמיד אותו במלחמת כיבוש הארץ בלבד, שכן רק בארץ אסור להושיב עובדי ע"ז, שמא נושפע מהם לרעה. לדעת הרמב"ם, קבלת המס והעבדות מבטאת שליטה ישראלית על השטח, וממילא אם עם ישראל שולט בשטח עליו למנוע ע"ז.
5. החזו"א מחדש שאם אותו עם שומר על שבע מצוות בני נח עוד לפני היציאה למלחמה, אסור להלחם עמו מלחמת רשות. הרב עמיטל מחדש שחילוק זה נובע מהבנה יסודית של מטרת המלחמה: חלק מהותי ממטרת המלחמה הוא המלחמה בע"ז, ומלחמת רשות מותרת רק כאשר מטרתה כפולה: מדינית ודתית. ממילא, אם אותו עם כבר שומר על שבע מצוות בני נח, וחסרה המטרה הדתית, אין די במטרה המדינית כלכלית לבדה בכדי להתיר להלחם מלחמת רשות.